

HALFRONDSTEMPELS OP EMISSIE RIJKSWAPEN

MARTIJN OPPERS EN MARC SNOEREN

Half ronde poststempels

Half rondfranco dagtekeningstempels, onder verzamelaars bekend als half rondstempels, zijn iets meer dan halfronde poststempels uit het midden van de 19e eeuw. Ze zijn vooral bekend van afdrucken op de eerste drie Nederlandse postzegels, die in 1852 zijn uitgebracht. Minder bekend is dat de half rondstempels ook voor het afstempelen van later uitgegeven postzegels zijn gebruikt, namelijk de zegels voor drukwerk uit 1869. Zo veel literatuur als er over de half rondstempels op postzegels van de eerste emissie is, zo weinig is er over het gebruik van half rondstempels op drukwerk. Tijd voor een charme-offensief.

Oorsprong en typen half rondstempels

Stempeltypen
Het eerste half rondstempel werd in 1837 in gebruik genomen. Het stempel bevatte toen nog geen jaartal, maar alleen het woord franco, de plaatsnaam, de maand en de dag van afstempeling (afb. 1, Vellinga 30¹, Reed type A). Vanaf 1850 werden stempels met jaartal uitgebracht (afb. 2, Vellinga 37, Reed type B). De stempels zonder- en met jaartal zijn enkele jaren naast elkaar gebruikt. De stempels zonder jaartal zijn geleidelijk uit de roulatie genomen en waren in 1859 in het geheel niet meer in gebruik.

Bent u toe aan een nieuw en bijzonder verzamelthema?

Het verzamelen van half rondstempels op de emissie Rijkswapen is ongetwijfeld een enorme uitdaging! Het aanbod is klein, maar omdat er ook weinig verzamelaars zijn, liggen de prijzen niet extreem hoog.

Vanaf 1854 is het lettertype van het half rondstempel gewijzigd (afb. 3, Vellinga 39, Reed type C). Het oude lettertype, dat onder verzamelaars bekend staat als een 'Egyptisch' lettertype (vandaag de dag noemen we dit lettertype eerder Times New Roman) voldeed niet goed. De letters en cijfers van de stempels kwamen vaak vlekkelig over. Gekozen werd voor een duidelijker lettertype, 'grotesk' genoemd onder postzegelverzamelaars (maar tegenwoordig beter aangeduid met Arial). Dit grotesk-lettertype vleurde minder en de afdruk was daardoor beter leesbaar.

Na 1861 is de tekening van het half rondstempel met grotesk-lettertype iets veranderd. De datumkarakters zijn vaak kleiner en de letters en cijfers rondder van vorm (afb. 4, Vellinga 39a). Half rondstempels waren ook in gebruik bij postkantoren van treintrajecten (afb. 5, Vellinga 75).

Gebruiksdoel

Half rondstempels waren multifunctioneel:

1. Met het woord 'franco' werd aangegeven dat voor verzending van de post was betaald.
2. Het stempel bevatte de plaatsnaam van het postkantoor, zodat men kon zien van waar het poststuk was verzonden.
3. Het stempel bevatte de datum waarop het poststuk was aangeboden op het postkantoor van vertrek.

Poststempelgebruik in de periode 1850-1869

Postkantoren

In de postwet van 1850 is een aantal zaken geregeld, waarvan voor dit artikel relevant zijn:

1. Voor gewone post was het tot 1871 mogelijk deze ongefrankeerd te versturen: de ontvanger betaalde het port.
2. Voor verzending van drukwerk moest wel altijd vooraf worden

betaald, maar was het gebruik van postzegels tot 1869 niet verplicht en in eerste instantie zelfs niet gewenst.

Tot de invoering van de drukwerkzegels in 1869 waren er geen postzegels beschikbaar voor de lage tarieven voor verzending van drukwerk. Soms werd een drukwerkzending wel (over-)gefrankeerd met postzegels van 5 of zelfs 10 cent. Verzendders kozen daarvoor om drukwerk een belangrijker status mee te geven, namelijk die van 'brief'.

Er golden diverse regels voor het afstempelen van post. Voor post (niet zijnde drukwerk) gold het volgende. Vanaf 12 april 1861 werd het half rondstempel als ontwaarding van postzegels op gewone post afgeschaft. Het stempel voldeed niet aan de eisen die werden gesteld aan de leesbaarheid van de afdruk, zeker als deze werd geplaatst op postzegels van de donkere 5 cent. In plaats van het half rondstempel werden nu twee stempels op een poststuk aangebracht.

1. Het eerste stempel was voor ontwaarding van postzegels (als die werden gebruikt). In eerste instantie werd hiervoor het francostempel gebruikt (afb. 6, Vellinga 43) en vanaf 1 april 1869 het puntstempel (afb. 7, Vellinga 52).
2. Het tweede stempel, met plaats en datum, werd aangebracht

1. Half rondfranco Venlo type A, op NVPH 3: 'Egyptische' letters, zonder jaartal (Vellinga 30)

2. Half rondfranco Helmond type B op NVPH 2: 'Egyptische' letters met jaartal (Vellinga 37)

3. Half rondfranco Enschede type C op NVPH 1: 'groteske' letters (Vellinga 39)

4. Half rondfranco Driebergen type C op NVPH 15: nieuwe type met rondere letters en kleinere datumkarakters (Vellinga 39a)

5. Half rondfranco N.R. Spoorweg type C op NVPH 16: 'groteske' letters, gebruikt op spoorwegpostkantoren (Vellinga 75)

7. Puntstempel 108 op NVPH 13 (Vellinga 52)

8. Rondstempel Heusden in rood, met groteske letters (Vellinga 40), gebruikt als vertrekstempel

9. Takjestempel Haarlemmermeer op NVPH 15 (Vellinga 42)

naast de postzegel en boven het adres, zodat het goed leesbaar was. Als niet vooraf voor frankering was betaald werd alleen dit tweede stempel gebruikt. Hiervoor gebruikte men achtereenvolgens: de rondstempels, net als de halfgrondstempels eerst met 'Egyptisch' lettertype (Vellinga 36), maar steeds vaker met 'grotesk' lettertype (afb. 8, Vellinga 40). De rondstempels zijn vanaf 1866 vervangen door takjestempels (afb. 9, Vellinga 47) en tweeletterstempels (afb. 10, Vellinga 50a).

Voor het afstempelen van drukwerk golden andere richtlijnen dan voor andere poststukken. Dit komt omdat voor verzending van drukwerk altijd vooraf moest worden betaald. Het stempel moest daarom het woord 'franco' bevatten. Uiteraard was het ook nodig dat op het drukwerk de plaats en datum van verzending werd gestempeld. Zoals al geschreven, tot 1869 waren er geen postzegels beschikbaar voor de lage verzendtarieven van drukwerk. Drukwerk werd daarom vrijwel altijd zonder postzegel verstuurd. Om deze redenen kon het halfgrondstempel, waarvan afdrukken op een poststuk zonder postzegel prima overkwamen, ook na 12 april 1861 dienst blijven doen voor het afstempelen van drukwerk

(afb. 11). De postbeambte kon bij het afstempelen van drukwerk dus volstaan met één enkel stempel. Vanaf 1866 is het halfgrondstempel geleidelijk vervangen door het francotakjestempel (afb. 12, Vellinga 51).

In de jaren 1870-1874 heeft Amsterdam het rondstempel (afb. 13, Vellinga 53) gebruikt als voorafstempeling van drukwerkzegels. Deze stempels komen dus ook voor op zegel.

Spoorwegpostkantoren

Tussen 1850 en 1860 werden op drie treintrajecten speciale rijdende postkantoren ingericht. De kantoren waren gevestigd in een treinwagon en kregen hun eigen stempels, waaronder het halfgrondstempel. Tot 1865 waren er drie treintrajecten in Nederland, die geëxploiteerd werden door drie spoorwegmaatschappijen: *Expeditie Moerdijk*:

Spoorweg van Moerdijk naar de Belgische grens.

Nederlandsche Rhijnspoorweg: Spoorweg van Amsterdam naar de Duitse grens bij Arnhem, met de zijtak tussen Rotterdam en Utrecht.

Hollandsche Spoorweg: Spoorweg van Amsterdam, via Haarlem en Den Haag naar Rotterdam.

In de postwet van 1850 is ge-

steld dat de treinpostkantoren beschouwd worden als gewone hoofdpstkantoren en in principe dezelfde stempelinstructies hebben. In de praktijk is dit echter niet het geval geweest. Dit heeft vooral te maken met het feit dat de treinpostkantoren in beweging waren. Om het port naar afstand te kunnen bepalen moest dus per station een apart stempel worden geplaatst, dat aangaf waar het poststuk was aangeboden. Hiervoor werd in eerste instantie het halfgrondstempel van de plaats gebruikt waarin het treinstation lag. Later werden haltestempels geïntroduceerd: eenregelige naamstempels met een omranding (afb. 14, Vellinga 73). Het zegel werd afgestempeld met het francostempel met kader (afb. 6) of zonder kader (afb. 15, Vellinga 27), naast het zegel werd het haltestempel aangebracht en als derde stempel werd een rondstempel van het treinpostkantoor aangebracht, bijvoorbeeld 'N.R. Spoorweg' (afb. 16, Vellinga 72). Vaak werd aan deze instructies van het aanbrengen van 3 stempels per poststuk niet voldaan en werd het zegel niet ontwaard met een francostempel, maar met het rondstempel of het haltestempel. Vandaar dat die verschillende stempeltypen van de treinpostkantoren regelmatig op postzegels voorkomen.

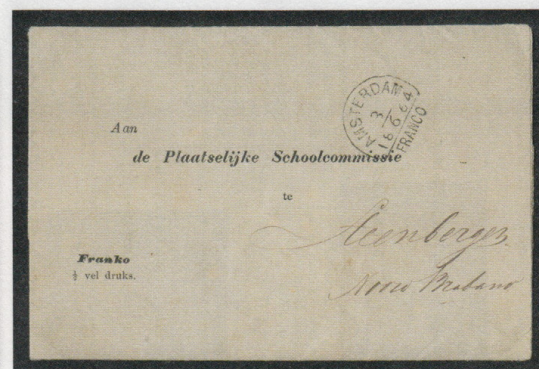
De regels voor afstempeling van drukwerk op spoorwegpostkan-

toren waren iets afwijkend van die van andere postkantoren. In eerste instantie werd drukwerk afgestempeld met het halfgrondstempel, met toevoeging van het haltestempel. In de jaren 60 van de 19e eeuw werd drukwerk ook afgestempeld met het francostempel, in combinatie met het rondstempel en het haltestempel, net als bij andere post. De drukwerkzegels zijn in 1869 op spoorwegpostkantoren meestal ontwaard met het stempel franco, met of zonder kader, maar soms met een rondstempel (afb. 16) of een halfgrondstempel (afb. 5).

Vanaf 1865 breidde het spoorwernet zich snel uit en daarmee ook de postverzending via het spoor. Elk traject kreeg zijn eigen poststempels. In eerste instantie verschenen takjestempels voor de treintrajecten (afb. 17, Vellinga 76), al gauw werden deze vervangen door puntstempels (afb. 7, puntstempels 136, 137 en 138, Vellinga 52) en later steeds vaker door kleinrondstempels (eerst feitelijk tweeletterstempels) voor de trajecten (afb. 18, 19 en 20, respectievelijk Vellinga 80, 81 en 81a). Er was namelijk behoefte om te achterhalen met welke treindienst een poststuk was meegereisd. De treindienst werd aangeduid met een (Romeins) cijfer (heenreis) of letter (terugreis) op de plek waar voorheen het takje stond.

10. Drukwerk gefrankeerd met NVPH 15, afgestempeld met puntstempel 8 (Arnhem). Het drukwerk is voorzien van een tweeletterstempel Arnhem in paars (Vellinga 50a), dat diende als vertrekstempel

11. Halfgrondstempel Amsterdam, type C, gebruikt op een niet met postzegels gefrankeerd drukwerk, om aan te geven dat voor verzending was betaald.

Wijze van frankering	Drukwerk			Overige post		
	Postzegel	Vertrek	Periode	Postzegel	Vertrek	Periode
Port niet betaald	-	-	-	-	RO	Tot circa 1866
				-	TA	1866
				-	TW	Vanaf 1866
Port betaald, geen postzegel	-	HF	Tot 1870	-	FR + RO	Tot circa 1866
	-	FT	Vanaf 1866	-	FR + TA	1866
				-	FR + TW	Vanaf 1866
Port betaald, wel postzegel	HF**	geen	Tot 1870	HF	geen	Tot 12-4-1861*
	FT**	geen	Vanaf 1866	FR	RO	Tot circa 1866***
				FR	TA	1866-1869***
				FR	TW	1866-1869***
				PU	TW	Vanaf 1-4-1869

* Spoorwegpostkantoren tot eind 1864

** Op spoorwegpostkantoren is drukwerk ook gestempeld als overige post, dus een apart stempel op postzegel (franco of punt) en vertrekstempel (rond, takje of tweeletter), in combinatie met een haltestempel. Het francotakjestempel is op spoorwegkantoren geïntroduceerd in november 1869 en weinig gebruikt.

*** Bij spoorwegpostkantoren zijn rondstempels, francostempels en takjestempels soms langer door gebruikt.

Tabel:

Vereenvoudigde weergave van afstempel instructies op poststukken in de jaren 1860-1870

Tot 1870 gold dat stempels op postzegels in zwart werden afgedrukt. Overige stempels moesten in rood worden afgedrukt.

HF = Halffronddanco, FR = Francostempel, RO = Rondstempel, FT = Francotakjestempel, TA = Takjestempel, PU = Puntstempel, TW = Tweeletterstempel.

Voor spoorwegpostkantoren geldt hetzelfde overzicht als bovenstaand, echter altijd in combinatie met een haltestempel. Het spoorwegpostkantoor 'H. Spoorweg' kreeg geen puntstempel en gebruikte ook na 1-4-1869 het francostempel als ontwaarding van postzegels.

Gebruik halffrondstempels na verschijnen drukwerkzegels

Toen op 1 januari 1869 de drukwerkzegels (= emissie Rijkswapen) uitkwamen, waren er nog 76 postkantoren die het halffrondstempel in gebruik hadden. Dit stempel was aanvankelijk aan 138 postkantoren uitgereikt. Deze 76 postkantoren gebruikten het halffrondstempel uitsluitend in 1869, tot het moment dat het vervangende francotakjestempel werd uitgereikt. Ondanks de eerdere bezwaren tegen het gebruik van halffrondstempels als ontwaarding van postzegels, is men het halffrondstempel blijven gebruiken voor het ontwaarden van postzegels op drukwerk. De posterijen maakte in 1869 wel extra vaart om de halffrondstempels te vervangen door francotakjestempels. De reden is dat de 6 van het jaartal geïntegreerd was in het stempel (alleen het laatste cijfer van het jaartal was verwisselbaar). Alle

postkantoren moesten dus voor 1 januari 1870 zijn voorzien van een nieuw stempel en dan natuurlijk van het nieuwe type francotakje. Deze inhaaloperatie is geslaagd.

Typen halffrondstempels

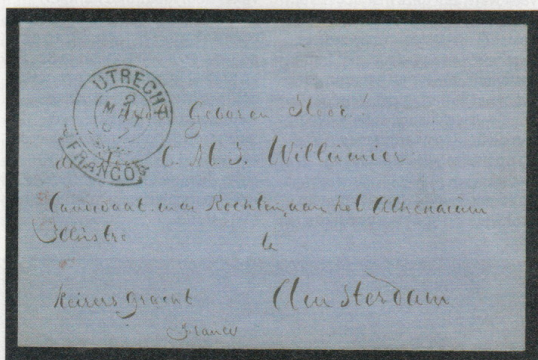
De volgende postkantoren hadden in 1869 een halffrondstempel in gebruik voor afstempeling van (postzegels op) drukwerk:

Reed type B, Vellinga 37 ('Egyptisch' lettertype met jaartal) Helmond, Hoogezand, De Lemmer, Onderdendam, Oudewater, Velp, Weert, Wyk by Duurstede

Reed type C, Vellinga 39 ('grotesk' lettertype) Boxmeer, Breskens, Brielle, Culemborg, Delfzijl, Doesborgh, Dokkum, Dordrecht, Elburg, Enkhuizen, Enschede, Geerthuizen-

berg, Goor, 's Gravenhage, Groningen, Hattum, Hilversum, Hulst, Kampen, Koelvorden, Loenen, Maassluis, Medemblik, Monnikendam, Naarden, Nykerk, Oldenzaal, Oosterhout, Oud-Beyerland, Purmerend, Rozendaal, Sas van Gend, Schoonhoven, Sittard, Sluis, Steenberg, Terborgh, Temeuzen, Tholen, Vaals, Veghel, Vlaardingen, Waalwyk, Wageningen, Willemstad, Winschoten, Woerden, Wormerveer, Zevenaar, Zevenbergen, Zierikzee

Reed type C, Vellinga 39a ('grotesk' lettertype, met rondere vormen en vaak kleinere datumkarakters) Boxtel, Brummen, Doetinchem, Dragten, Driebergen, Haarlemmermeer, Hoogeveen, Maarssen, Noordwyk, Oudenbosch, Scheveningen, Texel, Veenendaal, Zwartsluis

12. Francotakjestempel Utrecht, gebruikt op een niet met postzegels gefrankeerd drukwerk, om aan te geven dat voor verzending was betaald.

13. Rondstempel Amsterdam, met 'groteske' letters (Vellinga 53), gebruikt als voorafstempeling op NVPH 16.

14. Haltestempel Hilversum op NVPH 15 (Vellinga 73)

15. Francostempel zonder kader op NVPH 16 (Vellinga 27)

16. Rondstempel voor spoorwegpostkantoren N.R. Spoorweg op NVPH 17 (Vellinga 72)

17. Takjestempel voor spoortrajecten Zaandam-Uitg. op NVPH 15 (Vellinga 76)

18. Kleinrondstempel voor trajecten, met Arabisch cijfer Rozend-Vliss: 3 op NVPH 15 (Vellinga 80)

19. Kleinrondstempel voor trajecten, met Romeins cijfer Amsterd-Zutph IV op NVPH 13 (Vellinga 81)

20. Kleinrondstempel voor trajecten, met letter Utr-Zwolle. C op NVPH 15 (Vellinga 81a)

Reed type C, Vellinga 75 ('grootesk' lettertype), voor postkantoren van spoorwegen Exp. Moerdyk, H. Spoorweg, N.R. Spoorweg

De stempels van het B-type (Vellinga 37) werden soms teruggestuurd aan de vervaardiger van de stempels, de Nederlandse Munt, om bijgesneden te worden. Het stempel werd daarmee weer scherper en afgedruken duidelijker leesbaar. Volgens de stempelboeken van de Nederlandse Munt is dit tussen 1861 en 1870 in ieder geval gebeurd met het stempel De Lemmer in 1865.

Het stempel Vellinga 39a (afb. 4) is tussen 1861 en 1866 uitgereikt aan bestaande postkantoren waarvan het halffrondstempel aan vervanging toe was en aan nieuw opgerichte postkantoren. Omdat men op 12 april 1861 met het ontwaarden van postzegels met halffrondstempels op gewone post stopte, zijn deze halffrondstempels niet gebruikt voor ontwaarding van postzegels van de eerste emissie. Afdrukken zijn in theorie wel mogelijk op de emissie 1852, want de eerste drie zegels van Nederland waren tot eind 1879 nog geldig voor gebruik. Omdat tot 1869 zelden postzegels op drukwerk werden geplakt (vanwege de lagere tarieven voor drukwerk) en vanaf 1864 de eerste emissie

niet meer verkrijgbaar was op het postkantoor zijn afdrukken op emissie 1852 niet bekend. Het halffrondstempel Vellinga 39a is op postzegel daarom alleen bekend op emissie rijkswapen en (in beduidend mindere mate) emissie 1867! Vanaf 1866 is de Y in stempels vervangen door een IJ. Nijmegen kreeg in 1866 nog een nieuw halffrondstempel uitgereikt en kreeg toen een stempel Vellinga 39a met IJ in plaats van Y.

Zeldzaamheid halffrondstempels

Bij het bepalen van de zeldzaamheid van halffrondstempels op drukwerkzegels moet gekeken worden naar de verschijningsdata van de postzegels, de tarieven van drukwerk, het gebruik van de zegels en de data dat stempels in gebruik werden genomen en weer buiten gebruik werden gesteld.

Verschijningsdata zegels

Op 1 januari 1869 verschenen de 1 cent zwart en 2 cent geel als eerste drukwerkzegels. Op 10 mei 1869 verscheen het zegel van 1½ cent roze en op 15 mei 1869 het zegel van 1 cent groen. De ½ cent bruin en 2½ cent paars verschenen respectievelijk op 1 januari 1871 en in november 1870 en halffrondstempels zijn op deze waarden dan ook niet mogelijk. Eerstedag afstempelingen

(1-1-1869) op de 1 cent zwart en 2 cent geel zijn niet onvindbaar. (afb. 21 t/m 24)

Het feit dat de 1 cent groen half mei verscheen, wil niet zeggen dat dit zegel meteen is gebruikt. De vroegst bekende datum van gebruik is 1 juni 1869. Op sommige postkantoren is pas (veel) later begonnen met het gebruik van de 1 cent groen, omdat eerst de voorraad 1 cent zwart moest worden opgemaakt. Om die reden zijn afdrukken van halffrondstempels van sommige plaatsnamen op de 1 cent groen zeldzaam of zelfs onbekend. Bij sommige postkantoren is een duidelijke overgangperiode te zien in het gebruik van de beide kleuren postzegels. Dit is echter alleen goed te achterhalen bij postkantoren waarvan duidelijk meer stempelaafdrukken bekend zijn. In 's Gravenhage vond de overgang van 1 cent zwart naar 1 cent groen in juni 1869 plaats. Ook in Sittard vond deze overgang in juni plaats. Na juli werden vrijwel geen zegels van 1 cent zwart meer gebruikt. In Groningen lag de overgang iets later, rond juli 1869. In Kampen en Winschoten vindt de overgang plaats in augustus 1869, in Terneuzen pas in oktober 1869. Van andere plaatsen is het niet mogelijk om een duidelijke overgangperiode aan te geven.

Tarieven drukwerk

Het tariefsysteem voor het verzenden van drukwerk is vastgelegd in de postwet van 1850. De tarieven voor drukwerk waren destijds onder te verdelen in twee groepen, *tye weten periodieken* (o.a. kranten) en *overig drukwerk*. Voor kranten en andere periodieken gold het verzendtarief van 1 cent per periodiek, ongeacht de grootte. Het tarief van 2 cent gold dus voor verzending van 2 kranten tegelijk. De drukwerkzegels werden in 1869 merendeels gebruikt voor het versturen van periodieken.

Overig drukwerk

Voor het overig drukwerk golden tarieven per oppervlakte-eenheden. Drukwerk werd nog niet verzonden in (open of dichte) enveloppen, maar moest in wikkels worden verstuurd, die niet groter mochten zijn dan de helft van het oppervlak van het drukwerk. Voor het laagste oppervlak gold een tarief van 1 cent, oplopend met ½ cent per oppervlakte-eenheid. Tarieven van 1½ cent waren daarom mogelijk, al waren hiervoor in de eerste maanden van 1869 nog geen postzegels beschikbaar. Het geeft aan dat de noodzaak om voor dit tarief een postzegel in gebruik te nemen laag was, omdat dit tarief niet vaak voorkwam.

wordt vervolgd

21. Eerstedagafstempeling halffrond Terneuzen C op NVPH 14

22. Eerstedagafstempeling halffrond Purmerend C en Francostempel in kader op NVPH 17

23. Eerstedagafstempeling halffrond Texel C (nieuwe type) op NVPH 14

24. Eerstedagafstempeling halffrond Hulst C op NVPH 14

LAATSTE DAG VAN GEBRUIK

HANS STEGGINK

Nu eens een keer geen eerstedag afstempeling maar een brief met een laatstedag afstempeling en best wel een bijzondere. Nadat de uitgifte van de eerste zegels op 1 januari 1852 had plaatsgevonden, volgden er nog drie andere emissies in 1864, 1867 en 1869. Deze vier uitgiftes werden uiteindelijk tegelijkertijd uit de roulatie genomen en allemaal verloren ze hun geldigheid op 1 november 1879. Inmiddels waren er al twee nieuwe uitgiftes in omloop gebracht en wel de frankerzegels uit 1872 - met beeltenis van koning Willem III - en de drukwerk cijferzegels van 1876. Deze briefomslag van de eerste gewichtsklasse is verstuurd van Amsterdam naar Brussel op

31 oktober 1879. De laatste dag dus dat deze zegels nog geldig waren, en gefrankeerd met 10 cent volgens het daarvoor geldende tarief naar België.

De frankering geschiedde met 10 losse zegels van 1 cent die nogal slordig zijn opgeplakt. Het is overduidelijk dat men nog snel van deze drukwerkzegels af wilde omdat ze de volgende dag niet meer geldig zouden zijn. Hebben we recentelijk niet een soortgelijke situatie meegemaakt met de guldenzegels? 10 cent was in die periode nog een behoorlijk bedrag. Bijvoorbeeld: in 1870 verdiende een timmerman ongeveer 1 gulden 60 per dag. Eigenlijk was het niet toegestaan

om zoveel zegels met een lage waarde op een brief te plakken. In augustus 1870 werden alle post-

kantoren aangeschreven om hier speciaal op toe te zien maar in dit voorbeeld liep het goed af.

Filatelie
FEBRUARI 2014

103